

Lasten seurassa -ohjelma 2010 Arvioinnin väliraportti

RAPORTTI

© Kirjoittaja Matti Piispa ja THL

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2011

Kannen kuva: THL

Taitto: Helena Aavavesi

Raportti 5/2011

ISSN 1798-0089 (verkko)

Sisällys

Lukijalle	4
Tiivistelmä ja johtopäätökset	5
1. Ohjelma Alko Oyn toiminnassa	7
2. Väestöstrategia ja riskiryhmästrategia.....	9
3. Ohjelman havaitseminen ja virittävyys	11
3.1. Väestökyselyt 2009 ja 2010	11
3.2. Kysely ammattilaisten keskuudessa.....	14
3.3. Verkkosivujen kävijämäärä	15
3.4. Verkkosivuille lähetetyt puheenvuorot	16
3.5. Mitä mieltä? –testi ja -lehtinen.....	19
4. Ohjelmassa tuotetut julkaisut	20
4.1. Ei kiitos? -opas.....	20
4.2. Perhekahviloiden ohjaajien opas.....	22
4.3. Lapsi ja vanhempien alkoholinkäyttö – Opas varhaiskasvatuksen työntekijöille	23
4.4. Kodin Kuvalehden kirjoituskilpailu.....	25
5. Yhteenveto tuloksista	27
Kirjallisuus	30

Lukijalle

Selvitin jo arviointiraportissani ”Alkoholivalistusta vanhemmille” (Piispa 2010) Lasten seurassa –ohjelman taustaa ja suunnittelua. (Ohjelman alkuperäinen nimi oli Viisas vanhemmuus, mutta se muutettiin muun muassa siksi, että Lasten seurassa –slogan on yhdenmukainen ohjelman verkkosivujen nimen kanssa.) Tämän väliraportin luvussa 1 vaihdan hieman näkökulmaa ja erittelen sitä, miten ohjelma kytkeytyy Alko Oy:n toimintaan ja lähihistoriaan. Asiat ovat useimmille ohjelman taustavoimille tuttuja, joten teksti lähinnä palvelee kuvauksena siitä, millaisella ymmärryksellä olen varsinaisen arviointitehtäväni suorittanut.

Raportin toisessa luvussa palaan vuoden 2009 arvioinnin keskeiseen kysymykseen: onko Lasten seurassa –ohjelman suuntaaminen kaikille vanhemmille oikea ratkaisu. Keväällä 2010 ilmestyneen, Juomatapatutkimus -08:n tulokset raportoivan ”Suomi juo” –kirjan ansiosta pystyn tarkastelemaan kysymystä aikaisempaa tarkemmin ja laajemmin. Tätäkin tekstiä voi lukea kuvauksena ohjelman arvioijan lähtökohdista. Ymmärrän koko väestöön suuntautuvan valistuksen (väestöstrategian) merkityksen, ja arvioin Lasten seurassa –ohjelmaa siltä pohjalta.

Raportin kolmas ja neljäs luku ovat Lasten seurassa –ohjelman toteutusvuoden 2010 konkreettista arviointia. Luku kolme ”päivittää” jo vuoden 2009 arviointiin sisältyneitä tietoja ohjelman havaitsemisesta ja virittävydestä, verkkosivujen kävijämäärästä ja sivuilla esitetyistä puheenvuoroista. Luvussa neljä kuvaan ja hieman myös arvioin ohjelmassa vuoden 2010 aikana tuotettuja julkaisuja ja aineistoja; niiden tarkempi arviointi jää myöhemmäksi, sillä vastaanotosta on toistaiseksi vain hajatietoja. Raportin päättää tulokset yhteen kokoava luku.

Matti Piispa

Tammikuu 2011

Tiivistelmä ja johtopäätökset

1. Lasten seurassa –ohjelmassa ei ollut vuonna 2010 mediakampanjointia eikä ohjelma muutenkaan noussut julkiseksi puheenaiheeksi. Niinpä ohjelman havainneiden osuus jäi keväällä tehdyssä väestökyselyssä 20 prosenttiin ja ohjelman verkkosivujen kävijämäärän kuukausikeskiarvo 2 576:een. Vastaavat luvut vuonna 2009 olivat 24 prosenttia ja 6 269. Ohjelman puhuttelevuus sen sijaan on ollut koko ajan hyvä: noin puolet ohjelman havainneista on ilmoittanut sen saaneen pohtimaan tai seuraamaan omaa alkoholin käyttöä lasten ja nuorten seurassa.
2. Ehdotin vuoden 2009 arvioinnissani, että ohjelman verkkosivujen vetovoimaa parannetaan antamalla kävijöille mahdollisuus avata keskustelua haluamistaan aiheista. Näin tehtiin, mutta silti sivuille ilmestyi hieman yli 11 kuukauden aikana vain 89 puheenvuoroa. Niiden sisältö viittaa siihen, että sivuilla kävijät ovat, kuten vuonna 2009, valvotuneita ja vastuullisia vanhempia, jotka käyttävät alkoholia kohtuudella tai pysyttelevät raittiina lasten seurassa ja torjuvat alkoholin ostamisen alaikäisille. Ohjelman vaikutukset tällaisiin vanhempiin ovat heidän alkoholinkäyttönsä ja -asenteidensa ”hienosäätöä”.
3. Verkkosivujen lisäksi Lasten seurassa –ohjelma on vuonna 2010 pyrkinyt vaikuttamaan julkaisujen kautta. Niistä kaksi (”Lasten seurassa – 10 kysymystä alkoholinkäytöstä” ja ”Ei kiitos? Asiaa alkoholista pienen lapsen vanhemmalle”) on tehty väestöjakeluun ja kaksi (”Lapsi ja vanhempien alkoholinkäyttö” –opas varhaiskasvatuksen työntekijöille ja ”Ohjaajanopas ja keskusteluaineisto” Mannerheimin Lastensuojeluliiton perhekahviloiden ja perhekeskusten käyttöön) ryhmille ja tilanteisiin, jotka voivat toimia alkoholikeskustelun ja –pohdinnan virittäjinä.
4. Julkaisut on kirjoitettu Lasten seurassa –ohjelman hengessä: kysymyksiä esittäen ja vastausaineiksia antaen. Ne ovat yksi vastaus vuoden 2009 arvioinnissa esittämäni toivomukseen, että Lasten seurassa –ohjelmassa olisi myös riskikäyttäjä-vanhempia ja heidän perheitään puhuttelevia toimintamuotoja. Etenkin neuvoloiden kautta leviävä Ei kiitos? –opas ja varhaiskasvatuksen ammattilaisille suunnattu opas voivat muodostua ongelmien tunnistamista ja niihin puuttumista tukeviksi aineistoiksi.
5. Ohjelman toimintasuunnitelman (21.10.2008) mukaan vuoden 2010 tavoite oli aiheen käsittelyn syventäminen: vanhempien tietouden lisääminen ja konkreettisten mallien ja tuen antaminen. Julkaisuista tätä tavoitetta toteutti parhaiten ”Lapsi ja vanhempien alkoholinkäyttö” -opas. Muut kolme edellä mainittua julkaisua pääosin toistivat ohjelman verkkosivuilla jo vuonna 2009 sanottua. Verkkosivuilla ei tehty vuoden 2010 aikana olennaisia sisällöllisiä muutoksia.

6. Ehkäisyn paradoksi ja juomatapojen kulttuurisuus (ks. luku 2) perustelevat sitä, että Lasten seurassa –ohjelma suunnataan jatkossakin koko väestöön, ja vuoden 2011 kampanjasuunnitelmat ovatkin jo pitkällä. Mediakampanjoinnin ohella ohjelman vaikuttavuutta voitaisiin lisätä kytkemällä se tähänastista vahvemmin ”ruohonjuuritasoon” eli teemaan liittyviin järjestöihin, verkkosivustoihin ja tapahtumiin. Yhteistyöstä Suomen Vanhempainliiton kanssa on jo keskusteltu (esim. koulujen vanhempainillat) ja Ensi- ja turvakotien liiton kanssa olisi syytä keskustella.

7. Lasten seurassa –ohjelma on pyrkinyt puhuttelemaan suoraan vanhempia ja muita aikuisia tai heidän kanssaan työskenteleviä ammattilaisia. Esitän pohdittavaksi, voisiko se vaikuttaa alkoholiongelmiin myös epäsuorasti: lähestymällä niitä (esim. kuntapäättäjiä), jotka päättävät perheiden tukemisen ja lastensuojelun ja alkoholiongelmien ehkäisyn ja hoidon resursseista. Tämä ajatus on noussut esiin tekemissäni haastatteluissa, ja sen toteuttaminen voisi lisätä ohjelman vaikuttavuutta siellä, missä alkoholista aiheutuvat ongelmat ovat kaikkein vaikeimmat.

1. Ohjelma Alko Oyn toiminnassa

Alkoholijuomien vähittäismyyntimonopoli Alko Oy on vapaaseen alkoholikauppaan ja yksityiseen voitontavoitteluun verrattuna *jo sinänsä* myynnin ja kulutuksen kasvua hillitsevä ja haittoja ehkäisevä alkoholipoliittinen toimija. Alkoholimonopolilla ei ole mitään pakkoa tai velvoitetta tuotteiden aktiiviseen markkinointiin, myynnin jatkuvaan kasvattamiseen ja liikevoiton maksimoimiseen. Sen sijaan ”yksityskauppioiden voitontavoitteluun liittyvät markkinointi- ja muut toimenpiteet olisivat väistämättä omiaan lisäämään alkoholin myyntiä (eli kulutusta). --- Kaikkien (yksityis)kauppioiden päiväuniin kuuluvat jatkuva asiakasvirta ja kukkuraiset ostoskärryt” (Tuominen 1997a, 428).

Nykyinen Alko Oy voi siis toteuttaa sille lainsäädännössä asetettua velvoitetta ehkäistä alkoholin kulutuksen aiheuttamia haittoja jo toimimalla niin, että kansalaiset hyväksyvät monopolin. Tätä hyväksyntää Alko on hakenut erityisesti korostamalla laadukasta asiakaspalvelua ja sen kehittämistä. Strategian tulokset ovat olleet toivottuja. Alkon toimitusjohtaja Jaakko Uotila kirjoitti yhtiön vuosikertomuksessa ja yhteiskuntavastuun raportissa 2008 näin: ”Asiakastutkimusten mukaan Alkoa pidetään vastuullisena ja palvelevana erikoismyymäläketjuna. --- Tutkimusten mukaan vahvuuksia ovat muun muassa palvelun ystävällisyys, selkeys ja sujuva kassa-asiointi. Asiakaspalvelun lisäksi myymälöiden viihtyisyys, tuotevalikoiman laajuus sekä tuotteiden varmistettu laatu saavat kiitosta asiakkailtamme” (Uotila 2009, 5).

Laadukkaaseen asiakaspalveluun pyrkimisen vuoksi Alkon strategiaan eivät voi kuulua muusta vähittäiskaupasta jyrkästi poikkeavat aukioloajat (vrt. lauantausulkemisen vuodet) tai myymäläverkoston supistaminen (vrt. maaseudun ”kuivuus” ennen vuoden 1968 alkoholilakia). Ne heikentäisivät monopolin hyväksyntää modernien kuluttajien keskuudessa. Sen sijaan strategiaan pitäisi kuulua alkoholin ”aggressiivisen markkinoinnin” välttäminen (Virtanen 2010, 120). Mainonnan sijasta yhtiö korostaakin viestinnässään asiakaspalvelua: annetaan tietoa tuotteista ja juoma- ja ruokakulttuureista, kerrotaan myymälöiden aukioloajoista ja myynnin ikärajoista.

Alkon päivittäistoiminnassa myynnin hillitsemisen ja alkoholihaittojen ehkäisemisen tavoitteita toteutetaan myynninvalvonnan, valistusesitteiden ja –kampanjoiden ja henkilökunnan koulutuksen ja vastuullisuuskokeiden avulla. Myynninvalvonta on 2000- luvulla voimakkaasti lisääntynyt kaikilla kolmella osa-alueellaan: ikärajojen, asiakkaan päihtymyksen ja asiakkaan välitysaikomusten tarkistuksissa. Vuonna 2009 Alkon myymälöiden kassajärjestelmään rekisteröitiin 2,5 miljoonaa ikärajakontrollia, noin 400 000 päihtymysepäilyä ja yli 100 000 välitysepäilyä. Myynninvalvonnan kannatusta kansalaisten keskuudessa ei ole suoraan tutkittu, mutta yleisempien mielipideselvitysten (Österberg 2010, Järvinen & Varamäki 2010) perusteella voidaan arvioida, että myynninvalvonta hyväksytään yleisesti.

Nykyisen Alko Oy:n ”kaksoisstrategia” – laadukas asiakaspalvelu ja vastuu alkoholin kulutuksen ja haittojen kehityksestä – eroaa melkoisesti siitä toiminnasta, jota Alko-Yhtiöt –konserni toteutti 1990-luvun puolivälissä. Tuolloin ei juuri piitattu alkoholihaittojen ehkäisyn tehtävästä, ja vähittäismyyntimonopolia käytettiin koko konsernin tulolähteenä (ks. Warsell 2005, 170-203). Strategia-asiakirjassa todettiin vuonna 1994, että ”yhtiön kuvaa pyritään muuttamaan kaupallisesti menestyvän, taloudellisesti tehokkaan ja asiantuntevan yritysorganisaation suuntaan. --- Yhtiö pyrkii keskittymään liiketoimintansa ja kilpailukykyensä kehittämiseen” (lainattu: Warsell, emt., 172-173). Niinpä konserni lähti aggressiiviseen markkinaosuustaisteluun ja alkoholipoliittiseen lobbaukseen: mainonnassa ja myymälöissä otettiin käyttöön uusimmat markkinointipsykologian keinot, alkoholimainonta haluttiin vapaaksi, itärajalle suomalaisille halvan viinan Alko, alkoholiverotus alemmaksi ja sunnuntaimyynni mahdolliseksi (Tuominen 1997b).

Tälle toimintalinjalle tuli loppu, kun maan hallitus päätti, että vähittäismyyntimonopoli irrotetaan Alko-konsernista vuoden 1999 alusta lähtien ja se jää sosiaali- ja terveysministeriön alaisuuteen. Siitä alkoi samalla monopolin paluu sen yksinoikeuden oikeuttavaan ja vuoden 1994 alkoholilain (ja EY-tuomioistuimen) vaatimaan toiminta-ajatukseen: ehkäistään alkoholista aiheutuvia sosiaalisia ja terveydellisiä haittoja alkoholin myyntiä hillitsemällä. ”Sen jälkeen Alko Oy on --- pyrkinyt tavoittelemaan sentyyppistä alkoholipoliittista profiilia, joka vanhalla Alkolla sen parhaina päivinä, Pekka Kuusen ja Heikki Kosken aikana, oli” (Virtanen 2010, 119). Kehitystä voisi kutsua yhtiön johdon ja henkilöstön oppimisprosessiksi, jossa alkoholipoliittista vastuullisuutta, asiakaspalvelun näkökohtia (esim. kysymys sunnuntaiaukiolosta) ja taloudellisia intressejä (esim. Alkon työpaikkojen turvaaminen) on jatkuvasti soviteltu yhteen.

Tätä taustaa vasten arvioituna pitkäjänteinen Lasten seurassa -ohjelma vahvistaa Alkon paluuta alkoholipoliittisesti vastuulliselle linjalle. Nostamalla vanhempien ja muiden aikuisten alkoholinkäytöstä lapsille ja nuorille syntyviä malleja ja haittoja keskusteluun Alko osoittaa kansalaisille ja valvojilleen, että alkoholihaittojen ehkäisy on taas vahva osa sen toiminta-ajatusta. Toisaalta ohjelman toteuttaminen edistää haittojen ehkäisyn ajatuksen ja veloitteen omaksumista Alkon henkilöstön keskuudessa. Ohjelman suunnitelmaan kirjattu Alkon yhteiskuntavastuun vahvistamisen tavoite nähdäkseni viittaa myös tähän suuntaan.

Juuri se, että Lasten seurassa -ohjelma edustaa ja edistää Alkon vastuullisuutta, oli ratkaiseva tekijä A-klinikkasäätiön ja Mannerheimin Lastensuojeluliiton päätöksissä lähteä mukaan ohjelmaan (haastattelut 8.10.2010 ja 23.11.2010). Myönteisiin päätöksiin vaikutti myös se, että molemmilla järjestöillä on omaa toimintaa (Lasinen lapsuus -hanke, Ehkäisevän päihdetyön projekti), joka rinnastuu Lasten seurassa -ohjelmaan. Yhteistyö Alkon kanssa arvioitiin haastatteluissa onnistuneeksi ja palaute myös järjestöjen ”kentältä” myönteiseksi.

Lasten seurassa –ohjelmalla on siis merkitystä Alkon yhteiskuntavastuun vahvistamisessa. Entä onnistuuko ohjelma myös tärkeimmässä tavoitteessaan: muuttamaan suomalaisten vanhempien ja muiden aikuisten alkoholinkäyttöä lapset paremmin huomioon ottavaksi? Seuraavassa annan aineksia tähän kysymykseen vastaamiselle. Aloitan teemasta, joka oli keskeinen vuoden 2009 toiminnasta tekemässäni arvioinnissa (Piispa 2010): tulisiko ohjelma suunnata koko väestöön vai vain alkoholin suurkuluttajiin? Tukeudun argumentoinnissani vahvasti tuoreeseen Suomi juo –kirjaan (Mäkelä ym. 2010), erityisesti sen lukuun 15 ”Koskevatko juomisen riskit vain pientä vähemmistöä?” (Mäkelä & Mustonen 2010). Keskeiset argumentit olivat esillä jo arviointiraportissani (s. 24-25), mutta nyt muotoilen ne entistä tarkemmin.

2. Väestöstrategia ja riskiryhmästrategia

Alkoholin suurkuluttajilla riski kokea ja aiheuttaa alkoholihaittoja on tietysti suurempi kuin alkoholia vähemmän käyttävillä. Ei kuitenkaan voida antaa selkeää alkoholin kulutuksen rajaa, jonka ylittämisen jälkeen riskejä vasta alkaa esiintyä, vaan ”riskit yleensä nousevat tasaisesti kulutuksen noustessa ja eri haittojen riskit nousevat eritahtisesti” (Mäkelä & Mustonen, emt., 196). Kulutustason lisäksi haittojen syntymiseen vaikuttaa myös juomatapa. Etenkin ns. sosiaalisia haittoja (rettelöt, tapaturmat, väkivalta) voi syntyä jo yksittäisen runsaan juomisen, humalakäytön, seurauksena.

Olen poiminut oheiseen taulukkoon lukuja, jotka kuvaavat vuoden 2008 Juomatapa-tutkimuksen vastaajien jakautumista erilaisiin alkoholinkuluttajaluokkiin ja noiden luokkien osuutta humalaan liittyvistä haitoista ja alkoholin käytön hallintaongelmista. Kaikki luvut perustuvat vastaajien omaan arviointiin ja raportointiin tutkimuksen haastatteluissa (kuluttajaluokkien muodostamisen ja humalahaittojen ja hallintaongelmien määrittelyn kriteereistä ks. Mäkelä & Mustonen, emt., 197-201).

Taulukko 1: Vuoden 2008 Juomatapatutkimuksen vastaajien jakautuminen alkoholinkuluttajaluokkiin ja niiden luokkien osuudet humalahaitoista ja alkoholinkäytön hallintaongelmista. (Lähde: Mäkelä & Mustonen 2010.)

MIEHET:		Kohtuu-	Humalassa	Humalassa	Suur-	
%-osuus...	Raitis	käyttäjä	silloin tällöin	usein	kuluttaja	Kaikki
vastaajista	10	25	31	25	8	100
humalahaitoista	0	10	27	40	22	100
hallintaongelmista	0	9	29	40	22	100
NAISET:						
%-osuus...						
vastaajista	10	35	36	14	5	100
humalahaitoista	0	11	41	36	12	100
hallintaongelmista	0	13	40	31	16	100

Suurkuluttajien raportoimien humalahaittojen ja hallintaongelmien osuus kaikista raportoiduista haitoista ja ongelmista oli *ryhmän pieneen kokoon* (8% miehistä, 5% naisista) *verrattuna* suuri. *Muihin ryhmiin verrattuna* suurkuluttajat olivat kuitenkin kokeneet vain pienehkön osan, 22% (miehet) – 12/16% (naiset), kaikista humalahaitoista ja hallintaongelmista. Noin 70-75% niistä raportoitiin suurkuluttajia paljon suuremmista humalajuojien ryhmistä. Erityisesti humalaan usein juovien osuus haitoista ja hallintaongelmista oli selvästi suurempi kuin heidän osuutensa vastaajista.

Aikaisemmissa tutkimuksissa (Poikolainen ym. 2007) on todettu, että myös alkoholikuolleisuus ja –sairastavuus jakautuvat vastaavalla tavalla: niistä ”vain” noin kolmasosa on aiheutunut suurkuluttajille. Mäkelän ja Mustosen johtopäätös tuloksista on tämä: ”Suurkuluttajat kokevat vain pienen osan kaikista väestön alkoholihaitoista. Varsin suuri osa ongelmista osuu niille --- joiden vuosikulutuksen taso ei ylitä suurkulutuksen rajoja, mutta jotka juovat paljon alkoholia kerralla” (Mäkelä & Mustonen, emt., 202).

Näin ollen on perusteltua kohdistaa alkoholihaittojen ehkäisytyö, esimerkiksi Lasten seurassa –ohjelma, myös tavallisiin suomalaisiin alkoholin käyttäjiin (väestöstrategia). Jos juomisen muutosta saadaan aikaan tässä suuressa enemmistössä, alkoholihaitat voivat vähentyä selvästi enemmän kuin mikä on mahdollista vain pienehköön suurkuluttajien ryhmään kohdistuvissa interventioissa (riskiryhmästrategia).

Väestöstrategia voi sekä siistiä silloin tällöin tai usein humalaan juovien juomatapoja haitattomammiksi että vähentää kohtuukäyttäjien kehittymistä suuremman haittariskin humalajuojiksi ja suurkuluttajiksi.

Väestöstrategia voi vaikuttaa myös suurkuluttajien ryhmään jo kuuluviin jopa paremmin kuin spesifi riskiryhmästrategia. Alkoholipoliittisissa tutkimuksissa on havaittu, että koko väestöön kohdistuvat

toimenpiteet ovat usein tehonneet suurkuluttajiin vähintään yhtä paljon kuin muihinkin. Suurkuluttajat muuttavat juomistaan muun väestön ja erityisesti lähiympäristönsä tekemien muutosten mukana, niiden luoman kulttuurisen paineen, ”maan tai kylän tavan”, vaikutuksesta. Lasten seurassa –ohjelman teemaan liittyen voidaan esimerkiksi olettaa, että jos ohjelma saa ”tavallisia suomalaisia” vähentämään alkoholinkäyttöä lasten seurassa niin, että tapaa koskeva yleinen normisto muuttuu, se vaikuttaa myös suurkuluttajien käyttäytymiseen.

Käytännön työssä väestöstrategia ja riskiryhmästrategia tietysti täydentävät toisiaan. Haittojen ehkäisemiseksi ja vähentämiseksi on toteutettava sekä koko väestöön kohdistuvia toimia (esim. hintaratkaisut, valistus) että suurkuluttajiin kohdistuvia interventioita ja palveluita. ”Alkoholivalistusta vanhemmille ehkäisemiseksi” –raportissani kirjoitinkin, että Lasten seurassa –ohjelman ”tulevina vuosina on syytä... löytää myös toimintamuotoja, jotka tavoittavat erityisesti riskikäyttäjävanhempia ja heidän perheitään, tarjoavat heille tukea ja neuvontaa” (Piispa 2010, 25).

Seuraavaksi tarkastelen sitä, missä määrin Lasten seurassa –ohjelma on onnistunut vuonna 2010 herättämään huomiota, keskustelua ja pohdintaa. Edellä väestöstrategiaa ja riskiryhmästrategiaa arvioidessani kirjoitin, että ne *voivat* saada aikaan muutoksia. Se, toteutuuko tämä mahdollisuus valistusohjelmissa, on kysymys, johon yhteiskuntatieteellisillä tutkimuksilla harvoin voidaan varmasti vastata. Tässäkin väliraportissa on tyydyttävä epäsuoriin indikaattoreihin, kuvaamaan Lasten seurassa –ohjelman havaitsemista ja puhuttelevuutta. Ne ovat ohjelman vaikuttavuuden välttämättömiä edellytyksiä, mutta eivät kerro varsinaisen muutostavoitteen (lapsille aiheutuvien haittojen väheneminen) toteutumisesta.

3. Ohjelman havaitseminen ja virittävyys

3.1. Väestökyselyt 2009 ja 2010

Terveiden ja hyvinvoinnin laitos toteuttaa joka vuosi kyselytutkimuksen aikuisväestön terveyskäyttäytymisestä ja terveydestä (AVTK) 15 - 64-vuotiaiden suomalaisten keskuudessa. Kyselyn otos on 5 000 henkilöä, ja sen vastausprosentti on vuosina 2009 ja 2010 ollut 59 ja 57. Miehet ovat vastanneet selvästi laiskemmin kuin naiset ja nuoret laiskemmin kuin vanhemmat ikäryhmät; erityisen matala (hieman yli 40%) vastausaktiivisuus on ollut nuorilla miehillä. (ks. Helakorpi ym. 2010.)

Vuosina 2009 ja 2010 AVTK-tutkimuksessa on kysytty, ”oletteko havainnut Viisas vanhemmuus – Millaisen mallin annat lapselle –vastuullisuuskampanjan” ja onko kampanja ”saanut Teidät pohtimaan tai seuraamaan omaa alkoholin käyttöänne lasten ja nuorten seurassa”. Ohjelman havainneiden osuudet (%) ovat olleet seuraavat:

Taulukko 2: Lasten seurassa –ohjelman havainneiden osuudet (%) 15 - 64-vuotiaiden keskuudessa 2009 ja 2010.

	2009	2010		2009	2010
Miehet			Naiset		
15-24 –v.	12	5	15-24 v.	19	10
25-34 –v.	15	16	25-34 –v.	30	24
35-44 –v.	19	13	35-44 –v.	38	28
45-54 –v.	19	18	45-54 –v.	35	34
55-64 –v.	14	14	55-64 –v.	25	26
Kaikki	16	14	Kaikki	30	26

Selvästi pienin Lasten seurassa –ohjelman havainneiden osuus on ollut 15 - 24 -vuotiaiden keskuudessa ja suurin 35 - 54 –vuotiaiden naisten keskuudessa. Naisilla havainneiden osuudet ovat olleet noin kaksinkertaiset miehiin verrattuina. Nämä tulokset eivät yllätä: vanhemmuus on AVTK-tutkimuksen vastaajista harvinaisinta 15 - 24 –vuotiailla, ja vanhemmuusproblematiikka puhuttelee naisia yleensä paremmin kuin miehiä (vrt. Piispa 2010, 27-28).

Havaitsemisosausten vertailu esimerkiksi vastaajan siviilisäädyn, koulutuksen tai sosioekonomisen aseman mukaan ei tässä yhteydessä ole mahdollista, sillä minulla ei vielä ole käytettävissä näitä tietoja vuodelta 2010. Vuoden 2009 tulokset olivat odotettuja: avio- tai avoliitossa elävät olivat havainneet Lasten seurassa –ohjelman paremmin kuin naimattomat, pitkään kouluja käyneet paremmin kuin vähän kouluttautuneet ja toimihenkilöt ja yrittäjät paremmin kuin työntekijät. Vuoden 2010 tulokset tuskin olennaisesti poikkeavat näistä havainnoista.

Ihmetystä edellä oleva taulukko aiheuttaa siinä, että Lasten seurassa –ohjelman havainneiden osuudet ovat vuonna 2010 hieman pienemmät kuin vuonna 2009. Eikö osuuksien päinvastoin olisi pitänyt edes hieman kasvaa, vaikka ohjelmassa ei vuonna 2010 ollutkaan huomiota herättelevää mediakampanjointia (vrt. Piispa 2010, 30)?

”Väärälle trendille” voi olla kaksi selitystä. Ensinnäkin se voi viitata siihen, että osa vastaajista on ajan kuluessa unohtanut havainneensa Lasten seurassa –ohjelman. Unohtaminen voi olla niin yleistä, että ohjelman vuonna 2010 tavoittamien uusien ihmisten määrä ei ole AVTK-tutkimuksessa riittänyt sen kompensointiin, vaan luvut ovat alentuneet. Tätä selitystä tukee se, että kevään 2010 AVTK-tutkimuksessa kysyttiin Viisas vanhemmuus –ohjelman havaitsemisesta, vaikka ohjelmasta tiedotettaessa on käytetty Lasten seurassa –slogania.

Toisaalta ”väärä trendi” voi johtua myös satunnaisvaihtelusta, sillä muutos vuosien 2009 ja 2010 välillä on pieni. Tässä tapauksessa voidaan sanoa, että Lasten seurassa –ohjelman havaitseminen on vakiintunut noin 30 prosentin (naiset) ja 15 prosentin (miehet) tasolle ja voi nousta siitä olennaisesti korkeammalle vain ja vasta uuden mediakampanjoinnin avulla.

Unohtaminen on yksi mahdollinen selitys myös siihen, että Lasten seurassa –ohjelman havainneiden osuus on ollut AVTK-tutkimuksissa selvästi pienempi (24% ja 20%) kuin ohjelman käynnistäneen mediakampanjan aikana tehdyssä TNS-Gallupin kyselyssä (39%). AVTK-tutkimusten lukujen suhteelliseen pienuuteen on voinut vaikuttaa myös se, että vastausprosentti on jäänyt varsin alas niissä ikäryhmissä, joissa todennäköisimmin on pieniä lapsia. Ehkä juuri lapsiperheiden vanhemmat ovat näissä ikäryhmissä jättäneet keskimääräistä useammin vastaamatta AVTK-lomakkeeseen.

Seuraavaksi kuvaan sitä, kuinka yleisesti Lasten seurassa –ohjelma on saanut aikuisväestön pohtimaan tai seuraamaan omaa alkoholin käyttöään lasten ja nuorten seurassa. Taulukon prosenttiluvut on laskettu ohjelman havainneista vastaajista, ja näiden vastaajien pienen määrän vuoksi olen jättänyt taulukosta pois ikäryhmien vertailun.

Taulukko 3: Lasten seurassa –ohjelman johdosta omaa alkoholinkäyttöään lasten ja nuorten seurassa pohtimaan tai seuraamaan virittyneiden osuudet (%) ohjelman havainneista 2009 ja 2010.

	2009	2010
Miehet	46	49
Naiset	48	50
Kaikki	47	50

Joka toinen Lasten seurassa –ohjelman havainneista on siis kokenut sillä olleen vaikutusta. Ohjelmasta virittyneiden osuus on jäänyt molempina tutkimusvuosina selvästi alle 50 prosentin vain 15 - 24 –vuotiailla, ja korkeimmaksi (noin 53 prosenttiin) se on noussut 35 - 54 –vuotiailla naisilla. Tämänkin kysymyksen kohdalla tiedän toistaiseksi vuoden 2010 kyselyn vastausten jakautumisen vain iän ja sukupuolen mukaan. Vuoden 2009 tuloksissa Lasten seurassa –ohjelmasta virittyneiden osuus nousi odotetusti korkeimmaksi, noin 60 prosenttiin ohjelman havainneista, avio- tai avoliitossa elävillä 35 - 44 –vuotiailla miehillä ja 35 - 54 –vuotiailla naisilla.

Lasten seurassa –ohjelman havaitsemisen unohtaminen lienee vaikuttanut myös näihin tuloksiin. Vastaaja, jota ohjelma ei ole puhutellut, unohtaa sen helpommin kuin ohjelmasta virittynyt ja innostunut. Näin ollen edellisen taulukon luvut antanevat hieman liian hyvän kuvan ohjelman vaikuttavuudesta. Edellä mainitussa TNS-Gallupin kyselyssä, jossa Lasten seurassa –ohjelman havainneiden osuus (39%) nousi AVTK-tutkimuksia korkeammaksi, omaa alkoholin käyttöään lasten seurassa ohjelman johdosta pohtimaan tai

muuttamaan virittyneiden osuus havainneista jäi 33 prosenttiin. Joka tapauksessa Lasten seurassa – ohjelman puhuttelevuutta ja virittävyttä voidaan väestökyselyjen tulosten perusteella pitää erinomaisena.

3.2. Kysely ammattilaisten keskuudessa

A-klinikkasäätiön Lasinen lapsuus –hanke tiedusteli vuoden 2010 alussa lasten parissa työskenteleviltä ammattilaisilta (varhaiskasvatus, opetus, sosiaali- ja terveystoimi ja nuorisotyö) vanhempien päihteiden käytön vuoksi oireilevien lasten kohtaamisesta ja auttamisesta. Tähän kyselyyn liitettiin kolme Lasten seurassa –ohjelmaan liittyvää kysymystä, joissa tiedusteltiin ohjelman havaitsemista ja sen mahdollisia vaikutuksia ammattilaisen työssä. Nämä ovat ohjelman vaikuttavuuden kannalta tärkeitä tietoja: lasten parissa työskentelevät ammattilaiset ovat ”portinvartijoita”, jotka voivat viedä ohjelman viestejä tehokkaasti eteenpäin.

Kysymyksiin vastasi kaikkiaan 1 295 ammattilaista eri puolilta Suomea. Heistä 29 prosenttia (n=370) ilmoitti havainneensa Lasten seurassa –ohjelman, ja havainneista 22 prosenttia (n=82) ilmoitti, että ohjelmalla on ollut vaikutusta omaan työhön.

Vaikutuksia kuvattaessa korostettiin ensinnäkin tietoisuuden ja valppauden lisääntymistä: Lasten seurassa – ohjelma oli antanut ajattelemisen aihetta, vahvistanut tietoisuutta asian tärkeydestä ja omista työtavoista ja auttanut kiinnittämään entistä paremmin huomiota vanhemmuuteen (myös omaan), vanhempien päihteiden käyttöön ja niissä esiintyviin ongelmiin. *”Herätellyt taas kerran huomaamaan, havainnoimaan enemmän.”* *”Se on vain vahvistanut ajatusta siitä, kuinka tärkeitä roolimalleja olemme lapsillemme.”*

Muut vastauksissa toistuneet teemat olivat edellistä konkreettisempia. Moni ilmoitti, että ohjelmaan tutustuminen oli madaltanut vanhempien päihteiden käytön ja vanhemmuuden puheeksi ottamisen kynnyksiä, rohkaissut ja helpottanut keskusteluja vanhempien, nuorten ja perheiden kanssa. Monessa vastauksessa korostettiin myös ohjelman tarjoamia tietoja ja aineistoja, niiden käyttöä tarkemmin täsmentämättä. *”Olen rohkeammin ryhtynyt keskusteluun ja lapsen huomioimiseen.”* *”Toimii keskustelun avauksena.”* *”Olen tiedottanut ja tuonut esiin materiaalia ja asioita.”*

3.3. Verkkosivujen kävijämäärä

Lasten seurassa –ohjelman verkkosivujen kävijämäärä kuukausittain oli vuonna 2010 seuraava:

Kuukausi	Kävijämäärä	%-osuus	Kuukausi	Kävijämäärä	%-osuus
Tammikuu	2 348	8	Heinäkuu	1 481	5
Helmikuu	2 445	8	Elokuu	2 031	7
Maaliskuu	2 883	9	Syyskuu	2 262	7
Huhtikuu	3 786	12	Lokakuu	4 010	13
Toukokuu	3 415	11	Marraskuu	2 762	9
Kesäkuu	2 373	8	Joulukuu	1 118	4
			Koko vuosi	30 914	100

Kuukausien väliset erot jäivät siis melko pieniksi, ja keskiarvoksi per kuukausi muodostui 2 576 kävijää. Toisin oli vuonna 2009: kävijäkeskiarvo kuukaudessa (6 269) oli paljon korkeampi kuin vuonna 2010, mutta kuukausien väliset erot olivat suuret (ks. Piispa 2010, 33). Mediakampanjan kuukausina vuoden 2009 maaliskuussa (22 484) ja syyskuussa (15 896) lastenseurassa-sivuilla kävi varsin paljon väkeä, ja kampanjointi heijastui myös huhtikuun (6 123) ja lokakuun (8 159) lukuihin, mutta ohjelman kuuden muun vuoden 2009 kuukauden kävijäkeskiarvo (1 672) oli selvästi pienempi kuin vuoden 2010 kuukausikeskiarvo (2 576).

Lastenseurassa-sivuihin sisällöllisesti parhaiten rinnastuvat sivut ovat A-klinikkasäätiön Päihdelinkin Perhe-sivut ja Lasinen lapsuus –sivut. Niiden tavallinen kävijämäärä kuukaudessa on noin 2000 - 2500 (ks. Piispa 2010, 34), siis samaa suuruusluokkaa kuin lastenseurassa -sivujen kävijäkeskiarvo vuonna 2010. Näyttää siis siltä, että alkoholia, perhettä ja lapsia käsittelevän erikoissivuston vakiintuessa sen kävijämäärä kuukaudessa asettuu normaalisti parin, kolmen tuhannen tasolle. Mediakampanjat voivat nostaa luvun selvästi korkeammaksi, mutta tämä muutos jää lyhytaikaiseksi.

Kun lastenseurassa-sivujen kävijämäärät per kuukausi lasketaan yhteen ajalta 1.3.2009 - 31.12.2010, saadaan luku 93 606. Jos kävijät olisivat täysin vaihtuneet kuukausittain, lastenseurassa -sivuilla olisi siis käynyt jo lähes 100 000 suomalaista. Näinhän asia ei toki ole, vaan eri kuukausien kävijäjoukoissa on varmasti päällekkäisyyttä. Laskentatapa antaa kuitenkin perusteet arvioida, että Lasten seurassa –ohjelman verkkosivuilla on tähän mennessä käynyt kymmeniä tuhansia suomalaisia.

Kävijätilastoa pitäneellä SEK Loyal Oy:llä on tietoa myös siitä, miten lastenseurassa -sivuille on vuonna 2010 tultu:

- Hakukoneiden ja Google-hakusanamainonnan kautta: 68% käynneistä,

- Viittaavien sivustojen kautta: 25% käynneistä (alko.fi 3 553 kertaa, systemblolaget.se 875, mll.fi 821, lasinenlapsuus.fi 374, alkoitra.alko.fi 363, facebook.com 314, rantapallo.fi 232, neuvoa-antavat.stakes.fi 231, thl.fi 151),
- Suoraan lastenseurassa.fi –sivuille: 7% käynneistä.

Näissäkin tuloksissa näkyy hyvin se, että vuonna 2010 Lasten seurassa -ohjelmassa ei ollut näyttävää mediakampanjointia. Kun ohjelma alkoi mediakampanjalla maaliskuussa 2009, 49 prosenttia verkkosivuilla käynneistä oli ”suoraa liikennettä” ja vain 7 prosenttia tapahtui hakukoneiden kautta. Vuonna 2010 selvästi yleisin reitti ohjelman verkkosivuille sen sijaan ovat olleet hakukoneet ja Google-hakusanamainonta. Esimerkiksi hakusanat ”vauvan kehitys”, ”lapsen kehitys”, ”ristiäiset”, ”halloween-juhlat”, ”alkoholin palaminen”, ”rippijuhlat” ja ”lasten synttärit” ovat antaneet linkin lastenseurassa -sivuille. Muilla verkkosivuilla olevista linkeistä käytetyin on ollut Alkon sivujen linkki.

Aikaa lastenseurassa.fi –sivuilla kävijä käytti vuonna 2010 keskimäärin minuutin ja 20 sekuntia, vuonna 2009 kaksi ja puoli minuuttia. Nämä ovat lyhyitä aikoja verrattuna esimerkiksi sanomalehtien lukemiseen käytettävään aikaan, mutta kuvastavat hyvin internetin käytölle tyypillistä tiedon etsintää, selailua ja surffailua. Yhdellä sivustolla pidempään viipyvät (esim. puheenvuoroja kirjoittavat) ovat selailijoihin verrattuna pieni joukko eivätkä siten pysty olennaisesti nostamaan sivustolla vietetyn ajan keskiarvoa.

3.4. Verkkosivuille lähetetyt puheenvuorot

Kun Lasten seurassa –ohjelma alkoi maaliskuussa 2009, ohjelman verkkosivuilla kävijöillä oli noin puolentoista kuukauden ajan mahdollisuus omien kommenttien esittämiseen. Puheenvuoroja kertyi kaikkiaan 317 eli keskimäärin 7 päivässä. Määrä oli melko pieni verrattuna esimerkiksi Päihdelinkin Kotikanavan puheenvuorojen määrään. Arviointiraportissani arvelin yhden syyn tähän olevan se, että lastenseurassa-sivuilla kävijöillä ei ollut mahdollisuutta aloittaa uusia keskusteluketjuja ja –aiheita, vaan keskustelut käytiin kolmessa Mirjam Kallandin, Pekka Puskan ja Paula Risikon puheenvuorojen pohjustamassa ketjussa. (Piispa 2010, 35-37.)

Lastenseurassa-sivujen ”keskustelupalsta” avattiin uudelleen tammikuussa 2010, tällä kertaa ilman pohjustavia tekstejä, kävijöiden aktiivisuuteen luottaen. Puheenvuorojen määrä jäi kuitenkin vielä paljon pienemmäksi kuin vuonna 2009: aikavälillä 22.1. - 31.12.2010 niitä kertyi 89 eli vain noin 8 kuukaudessa. Tässä luvussa ovat mukana tilatut puheenvuorot (12), joiden avulla keskustelua yritettiin syksyllä aktivoida. Puheenvuoroja tilattiin ja saatiin muun muassa parilta Alkon työntekijältä ja valtioneuvos Riitta Uosukaiselta, ja Mirjam Kallandin, Pekka Puskan ja Paula Risikon kevään 2009 puheenvuorot julkaistiin uudelleen.

Kaikkiaan 21 keskustelunavauksesta 9 jäi ilman jatkokommentteja ja 3 sai vain yhden kommentin. Pisin keskusteluketju (27 puheenvuoroa) syntyi teemasta ”ostaako vai ei teinille”, kun tämä lähtee bilettämään. Ketjun avannut puheenvuoro oli tällainen: *”17-vuotias tyttäreni kinusi minua ostamaan hänelle siideriä kun oli lähdössä ’bilettämään’.* Kieltäydyin ja sain kuulla olevani tyhmä tiukkapipo. Tytär sanoo, että kaikkien kavereiden vanhemmat ostavat omille lapsille. Kuulemma vain pari, mutta silti. Olenko tosiaan tiukkapipo, kun olen sitä mieltä, että alkoholi kuuluu vain täysi-ikäisille enkä todellakaan osta tytölle ’sidukkaa’???” (Teinin isä 22.1.10).

Alaikäiselle ostamista puolustettiin seitsemässä puheenvuorossa, jotka tulivat ilmeisen nuorilta kirjoittajilta. Niissä todettiin, että koska/jos nuori joka tapauksessa juo, vanhemman hankkimat juomat ovat hänelle turvallisempi ja halvempi vaihtoehto kuin kavereiden hakemat tai ”pimeät” pullot: *”Minulle vanhempani hankkivat ensimmäisen kerran juotavaa kun olin 15 ja aina hankkivat siihen asti kun minusta tuli reilu vuosi sitten täysi-ikäinen. Vanhempieni ajatuksena oli aina se, että jos teini aikoo juoda niin hän juo ja juomien antaminen minulle oli tuhat kertaa turvallisempaa kuin että olisin lokannut sitä muilta aikuisilta tai juonut muiden tarjoamia juomia. Näin he pystyivät olemaan sataprosenttisesti varmoja, mitä join ja paljonko. Lisäksi he tiesivät aina tasan missä ja milloin juon.”* (Sophia 14.12.10.) Muutamassa näistä puheenvuoroista korostettiin alkoholin ostamisen liittymistä vanhemman ja alaikäisen väliseen luottamukseen ja keskusteluun.

Alaikäiselle ostamisen torjuneissa puheenvuoroissa (17) huomautettiin, että vanhemmat eivät ostoksillaan pysty kontrolloimaan lapsensa juomisen määrää ja laatua: yleensä nuori juo kerralla muutakin kuin vanhempien ostamat ”siiderit”. *”Kaverit, joille vanhemmat ostavat juomia, juovat muita enemmän. Vanhempien ostokset ovat kuin lisäbonus omien, muualta hankittujen viinaksien päälle, eivät todellakaan kontrolloitu ja ainoa annos.”* (Tyttö-91 22.4.10.) Torjuvissa kannanotoissa puhuttiin myös aikuisten vastuusta ja syyllisyydestä, jos nuori joutuu vaikeuksiin, alkoholin akuuteista ja pitkäaikaisista haitoista ja alaikäiselle ostamisen laittomuudesta.

Toinen iso teema lastenseurassa-sivujen vuoden 2010 puheenvuoroissa oli aikuisten kohtuukäytön puolustaminen. Alkoholi saa kuulua ”elämän hyviin hetkiin” – viikonloppuaterialle, saunailtaan, iloiseen illanviettoon, perhe- ja sukujuhliin – vaikka lapsia olisikin niissä läsnä, mutta sen käyttö ei saa johtaa rypiskelyyn ja humaltumiseen. Näin alkoholista ei tule lapsille ”kiellettyä hedelmää”, vaan he voivat omaksua siihen luontevan suhtautumisen. Täysraittius lasten seurassa tuli esiin vain parissa alkoholisti-perheessä kasvaneen puheenvuorossa.

”Perheessäni alkoholi on aina ollut luonnollinen osa aikuisten juhlimista. Vanhempani osaavat juoda vastuullisesti enkä lapsena edes tajunnut, että alkoholilla voi olla luonnetta muokkaava vaikutus. Alkoholi oli aikuisten asia siinä missä Kauniit ja rohkeat tai Suomifilmi. Perhe, jossa alkoholia nautitaan kohtuullisesti ja salailematta, on parempi kasvualusta kuin ympäristö, jossa juominen on kielletty ja

hävettävä asia.” (Juho Nikko 8.10.10.) ”Itse uskon siihen, että tutustuminen alkoholiin ruoka- ja seurustelukulttuurin kautta johtaa hyvään lopputulokseen. Typerimpänä pidän sitä, että aikuiset juovat, mutta lapset eivät tiedä sitä. Ihan jo siksikin, että absoluuttisesti kielletyllä on taipumus tulla kiehtovaksi ja houkuttelevaksi. En halua, että lapseni oppivat kulttuuriimme kuuluvan alkoholin käytön teininä salaa ja humalahakuisesti vaan kotona meiltä, makujen ja kulttuurin kautta.” (Äiti 5.10.10.)

Muutamassa puheenvuorossa tähän tapakasvatukseen liitettiin myös se, että lasten annetaan kotona hieman maistaa alkoholia. *”Halutessaan lapset ovat saaneet maistaa viiniä kastamalla haarukan lasiin ja nuolaisemalla... Nyt kun vanhempi lapsista on 12-vuotias, hän on saanut myös kohottaa aikuisen lasin huulilleen ja siemaista puolisen teelusikallista viiniä, tunteakseen sen maun paremmin. Uskon, että noin 15-vuotiaana hän saa aterian yhteydessä omaankin lasiinsa pienen annoksen.” (Äiti 5.10.10.)*

Kaikkiaan lastenseurassa-sivuilla vuonna 2010 lähetettyjen puheenvuorojen yleissävy oli, kuten vuonna 2009, vastuullinen ja valveutunut. Edellä kuvattujen teemojen lisäksi nämä piirteet näkyivät esimerkiksi keskustelussa siitä, mitä tehdä kun mies juo liikaa, kertomuksissa alkoholiongelmaisessa perheessä kasvamisen vaikutuksista ja kannanotoissa, joissa korostettiin alkoholiasioista puhumista lasten ja nuorten kanssa:

”Alkoholinkäyttö on aiheuttanut hirveitä riitoja mieheni ja minun välille. Lapsetkin ovat alkoholinkäytön huomanneet, vaikka mies luulee toisin. Juuri tänään keskustelin yhden lapsen kanssa ja hän sanoi, kuinka isän juominen tuntuu ikävältä, muttei ole siitä uskaltanut sanoa isälle.” (epätoivoinen 27.7.10.) ”Itse olen lapsuuteni viettänyt alkoholisti-isän kanssa. Alkoholin vaikutus elämäni on suuri... Jokainen ansaitsee onnellisen lapsuuden ja ehdottomasti annan minun omille lapsille sen. Teen kaikkeni että en toista iskäni virheitä:” (Sofie 29.11.10.) ”Jokainen vanhempi tuntee lapsensa parhaiten. Ainakin pitäisi tuntea, joten keskustelkaa nuoren kanssa. Älkää olko kavereita, mutta älkää myöskään esittäkö kaikkietäviä elämäkokemusta huokuvaa aikuista.” (Nykyään jo aikuinen 4.5.10.)

Alkon myymäläpäällikön kertomus (8.10.10) eräästä ostotilanteesta, jossa lapsi anoi isältään, *”voisiko edes joulu olla turvallinen”*, viritti pienen keskustelun myyjän toimintamahdollisuuksista tällaisissa tilanteissa. *”Itse ainakin olisin jättänyt myymättä, koska lapsella on oltava kova hätä ja huoli, jos voi sanoa sen ääneen vieraan kuullen.”* (nuori 15.12.10.) Alkon toimintaan liittyi myös ketju ”Alkolla juomaopas lastenjuhliin”, jossa kysyttiin ja keskusteltiin yhtiön suosituksista juhlien tarjoiluun ja sen myymälöiden alkoholittomien juomien valikoimista. *”Miksei Alko ota mallia naapurin System-bolagetista ja ota enemmän alkoholittomia juomia valikoimaan? Mielelläni valitsisin alkoholittoman viinin jos kunnollisia vaihtoehtoja olisi tarjolla. Viinin mausta olisi kiva nauttia ilman humalluttavaa vaikutusta.”* (Non alcoholic 15.7.10.)

Lastenseurassa -sivuihin otettiin kantaa kolmessa puheenvuorossa. Nimimerkki Aapeli torjui (9.10.10) ”trollin” eli tarkoituksellisen provosoivan puheenvuoron (ainoa vuonna 2010: ”*mul kaksostytöt 9v juovat äitinsä kanssa siideriä ym. hienoo*”) toivoen ”*arvokkaan keskustelun*” sivuilla jatkuvan. Kesällä juomaan ratkennut kiitti erityisesti sivujen Saako lapsen seurassa juoda –testiä: ”*Kohtasin testissä monta kysymystä, mihin minulla oikeastaan on jo vastaus, mutta jotka olen lakaissut huolellisesti maton alle, ollut vain ajattelematta.*” (Herännyt 1.8.10.) Nimimerkki Äiti sen sijaan arvosteli (5.10.10) alaikäiselle tarjoamista koskeneen testikysymyksen vastauksille annettua palautetta: ”*Se, ettei ostaisi eikä tarjoaisi lapselle pullollista siideriä, ei tarkoita sitä, etteikö lapsi saisi tutustua alkoholin makuun (testivastauksen Ei tarjoaisi pullollista siideriä tulkinta oli, ettei hyväksy tarjoamista missään olosuhteissa).*”

3.5. Mitä mieltä? –testi ja -lehtinen

Mitä ajattelet –keskustelupalstan ohella toinen kävijöitä osallistava elementti ohjelman verkkosivuilla on vuonna 2010 ollut Mitä mieltä? –testi ”Saako lasten seurassa käyttää alkoholia”. Siinä on 10 kysymystä:

- 1) Kuinka usein tavallisesti juot alkoholijuomia?
- 2) Millainen alkoholinkäyttö on mielestäsi kohtuullista?
- 3) Saako lasten läsnä ollessa humaltua?
- 4) Voiko lasten läsnä ollessa ylipäätään käyttää alkoholia?
- 5) Oletko kohdannut aikuisten alkoholinkäyttöön liittyviä ongelmia perhejuhlien yhteydessä?
- 6) Vanhemmat tai muut läheiset voivat omalla esimerkillään vaikuttaa lasten ja nuorten alkoholinkäyttöön?
- 7) Lapsi ei kiinnitä huomiota aikuisten alkoholinkäyttöön?
- 8) Pitääkö vanhempien keskustella lapsen tai nuoren kanssa alkoholinkäyttöön liittyvistä asioista?
- 9) Onko sinusta hyväksyttävää, että vanhemmat ostavat alaikäisille lapsilleen alkoholia?
- 10) Voiko 15-vuotiaalle tarjota esimerkiksi pullon siideriä, jos vanhemmat ovat läsnä?

Testi avattiin jo syyskuussa 2009, ja olen kuvannut viime vuoden arvioinnin raportissani sen kysymyksiin annettujen vastausten jakautumia ja vastauksille verkkosivuilla annettua palautetta (Piispa 2010, 16 - 17, 68 -70). Vastausten seuranta lopetettiin vuodenvaihteessa 2009 - 2010, joten minulla ei ole esittää niiden jakautumia vuodelta 2010. Vuonna 2009 vastauksista piirtyi kuva melko tiheästi mutta kohtuullisesti alkoholia käyttävistä aikuisista, jotka yleisesti hyväksyvät käytön mutta harvemmin humaltumisen lasten seurassa, uskovat vanhempien mallivaikutukseen, korostavat keskustelua alkoholista lasten ja nuorten kanssa ja torjuvat alkoholin ostamisen alaikäisille.

Alko julkaisi lokakuun lopussa 2010 testin myös Alkoholi ja terveys –sarjansa lehtisenä ”Lasten seurassa. 10 kysymystä alkoholinkäytöstä” (teksti Minna Ilva ja Mira Roine, painos 60 000 kpl.), jota on saatavana

muun muassa Alkon myymälöissä. Kunkin kysymyksen yhteyteen ”pohdinnan tueksi” kirjoitettu teksti on sisällöllisesti ja sävyltään samanlainen kuin verkkosivuilla annettava palaute. Siinä ei normiteta aikuisten alkoholinkäyttöä tai ”pisteytetä” vastauksia, vaan korostetaan oman alkoholinkäytön pohdintaa lapsen näkökulmasta, lapselta kysymistä ja hänen kanssaan keskustelemista ja tuodaan esiin lasten kokemuksia juovista aikuisista. Teksti myös esittelee tuloksia THL:n, A-klinikkasäätiön ja Suomen kasvatus- ja perheneuvolaliiton tutkimuksista ja problematisoi yleisiä (väärin) käsityksiä alkoholinkäytöstä. Kysymyksissä alkoholin ostamisesta tai tarjoamisesta alaikäisille teksti ottaa laillisuus- ja terveystieteiden kantaa ostamista ja tarjoamista vastaan.

Lasten seurassa –lehtinen muistuttaa valistuskeinona WHO:n ”10 kysymystä alkoholista” –AUDIT-testiä, jota on paljon käytetty alkoholivalistuksessa. Yhteistä testeille on selkeä ja yksinkertainen rakenne valmiine vastausvaihtoehtoineen. Suurin ero puolestaan on se, että Lasten seurassa -testissä vastauksia ei ole ”pisteytetty”. Tämä on mielestäni oikea ratkaisu. Niinpä Lasten seurassa –lehtinenkin voi osoittautua suosituksi ja toimivaksi pohdinnan virittäjäksi. Konkreettista tutkimustietoa lehtisen vastaanotosta aikuisväestössä ei kuitenkaan ole toistaiseksi käytettävissä.

4. Ohjelmassa tuotetut julkaisut

4.1. Ei kiitos? -opas

Mannerheimin Lastensuojeluliiton, A-klinikkasäätiön, Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen ja Alkon yhteistyönä tehty opas on suunnattu ensisijaisesti lasta odottaville vanhemmille ja pienten lasten vanhemmille. Siinä haastetaan vanhempia pohtimaan omaa alkoholinkäyttöään ja sen vaikutuksia lasten elämään myös silloin, kun käyttö koetaan kohtuulliseksi: Miten alkoholinkäyttö vaikuttaa omaan ja lapsen terveyteen ja hyvinvointiin? Miten se vaikuttaa parisuhteeseen ja vanhempien ja lapsen vuorovaikutukseen? Millaisen mallin vanhemmat antavat lapsilleen? Tällaisten asioiden pohtimisen katsotaan kuuluvan hyvään vanhemmuuteen. ”Jokainen vanhempi päättää itse ja kantaa vastuun omasta alkoholinkäytöstään. Alkoholinkäyttö ei kuitenkaan ole jokaisen oma asia, koska se vaikuttaa koko perheeseen” (s. 14).

Aluksi oppaassa kuvataan lyhyesti alkoholinkäytön haittoja sikiön kehitykselle ja arvioidaan, että noin 4 - 7 prosentilla suomalaislapsista on äidin raskaudenaikaisesta alkoholinkäytöstä johtuvia vammoja, vikoja tai häiriöitä. Johtopäätös on se, että lasta odottavien äitien on ”välttämätöntä lopettaa alkoholinkäyttö kokonaan” (s. 4), koska sikiön kehityksen kannalta turvallisia rajoja alkoholinkäytölle ei tiedetä. Ehkäisyn lopettaminen on oppaan mukaan oikea hetki alkaa välttää alkoholinkäyttöä.

Seuraavaksi oppaassa tarkastellaan sitä, miksi alkoholi ei sovi myöskään imettävälle äidille ja pientä vauvaa hoitavalle vanhemmalle: se vähentää maidontuotantoa, siirtyy maidon mukana vauvan elimistöön ja muuttaa imettäjän ja hoitajan valmiustilaa aiheuttaen muun muassa epävarmuutta ja kömpelyyttä. ”Tuskin antaisit vauvaasi alkoholia nauttineelle vieraalle pideltäväksi. Alkoholi hidastaa samalla tavalla myös sinun reaktioitasi. Pienen vauvan käsittely vaatii levollisia ja tukevia otteita” (s. 7).

Vauvan ja taaperon parasta on syytä ajatella myös silloin, kun osallistutaan juhliin tai vietetään iltaa ystävien kanssa. Hälinä voi tehdä lapsen levottomaksi, ja alkoholia runsaammin käyttävä tuttukin aikuinen voi tuntua lapsesta kummalliselta, jopa pelottavalta. ”Suuremmissa tilaisuuksissa lapsella on aina oltava hoitaja, joka on sitoutunut hoitamaan häntä, eikä keskity omaan seurusteluun ... Vauva tarvitsee säännölliset nukkuma-ajat ja oman unipaikan, minkä vuoksi vauva ei kuulu aikuisten iltajuhliin” (s. 11 - 12).

Leikki-ikäisen lapsen vanhempien alkoholinkäyttöä koskevassa jaksossa oppaan näkökulma muuttuu. Siinä ei enää problematisoida vanhempien kaikkea alkoholinkäyttöä, vaan vain liikakäyttö ja humaltuminen: ne voivat löystyttää arjen rutiineja, muuttaa käyttäytymistä ja vuorovaikutusta ja aiheuttaa lapsessa huolta ja huolenpitoa vanhemmistaan. Oppaan ”vihreisiin laatikoihin” kootut viestit muuttuvat tässä yhteydessä kantaottavista suosituksista ja muistutuksista kysymyslauseiksi. Esimerkiksi: ”Voiko leikki-ikäisen tai sitä vanhemman lapsen seurassa käyttää alkoholia? Miten alkoholi vaikuttaa omaan käyttäytymiseesi? Tunnistatko rajasi?” (s. 13).

Kaikkiaan oppaan ote on mielestäni sympaattinen. Se muistuttaa sekä sisällöltään että sävyiltään Lasten seurassa –ohjelman verkkosivujen tekstiä (ks. Piispa 2010, 14 - 17). Alkoholikysymykset kytetään todentuntuisesti lapsiperheen elämään, ja toistuvasti korostetaan puolison, ystävien ja ammattiauttajien saatavilla oloa jaksamisessa ja ongelmien välttämässä ja ratkaisemisessa. ”Yhteinen ruokahetki vauvan mentyä nukkumaan, ystävien tapaaminen ja elokuvissa tai harrastuksissa käyminen vahvistavat vanhempien keskinäistä liittoa ja jaksamista” (s. 10). ”Vanhemman, joka haluaa rajoittaa alkoholinkäyttöään, kannatta kertoa päätöksestään avoimesti lähipiirilleen” (s. 14). ”Jos huomaat, että sinun on vaikea olla juomatta, kerro siitä. Voit ottaa asian puheeksi neuvolassa tai ottaa yhteyttä kuntasi sosiaalipalvelutoimistoon tai A-klinikalle” (s. 5).

Vuoden 2010 loppuun mennessä oppaan levikki oli noussut reilusti yli 40 000:een. Tärkein levityskanava ovat olleet neuvolat: opasta on jaettu niiden perhevalmennuksessa ja terveydenhoitajien kotikäynneillä; joissakin neuvoloissa opas on annettu vain riskiperheiksi tulkituille. Neuvolajakelun lisäksi opas on levinnyt Mannerheimin Lastensuojeluliiton piirien ja paikallisyhdistyksien kautta, liitosta suoraan tilattuna ja erilaisten seminaarien, messujen ja teemapäivien (esimerkiksi Neuvolapäivät ja Varhaiskasvatuspäivät) yhteydessä. Vuonna 2011 opasta tullaan jakamaan mm. MLL:n perhekahviloissa käytävien alkoholiaiheisten teemakeskustelujen (ks. seuraava jakso) yhteydessä. (haastattelu MLL:ssä 23.11.10.)

Oppaasta Mannerheimin Lastensuojeluliittoon tullut palaute on ollut myönteistä: opasta on pidetty hyvänä ja monikäyttöisenä. Jo se, että neuvolat ovat ottaneet oppaan jakeluunsa, kertoo sen arvostamisesta (haastattelu MLL:ssä 23.11.10). Vuoden 2011 aikana oppaasta pyritään saamaan esimerkiksi neuvoloiden kautta enemmän palautetta.

Yritin vuoden 2010 lopulla itse saada palautetta oppaasta tuttavapiirini vanhemmilta, joilla on pieniä lapsia, ja jaoin heille kymmenkunta opasta. Innostuneista lupauksista huolimatta vain kolme antoi palautetta. Mielestäni jo tässä pienessä ”näytteessä” kuitenkin nousi esiin tärkeä näkökulma: opas voi toimia monilla vanhemmilla herättäjänä ja muistuttajana, mutta se voidaan kokea myös holhouksena. Suomalaisvanhempien tietotaso ja valveutuneisuus oppaan käsittelemisissä asioissa on yleisesti niin korkea, että oppaan teksti ehkä vain ärsyttää. *”Joku jossain katsoo asiakseen valistaa minua ylimalkaisesti asioista, joista olen ottanut paljon tarkemmin selvää ... Mä tunnen omat ongelmani, heikkouteni ja vahvuuteni niin paljon paremmin kuin kukaan muu, varsinkaan joku esitteen tekijä, ettei sillä ole mitään todellisia mahdollisuuksia auttaa mua mun vanhemmuudessa.”* Parhaiten opas toimineekin kytkettynä esimerkiksi neuvolakeskusteluihin niiden vanhempien kanssa, joilla on vaikeuksia hallita alkoholinkäyttöään.

Oppaan ulkoasua, otsikoita ja ”tiivistettyjä bokseja” saamassani palautteessa kiitettiin. Konkreettisin kritiikki kohdistui oppaan johdantotekstiin: *”Johdanto ’Vanhemmalle’ voisi olla vähän innostavampi ja vähemmän ns. kapulakielinen. Jo ihan ensimmäinen lause venyy neljännelle riville ... Voisiko ekaa sivua koittaa vielä selkeyttää ja tehdä siitä muutenkin myyvämpi, että oppaan saaja jatkaisi lukemista?”*

4.2. Perhekahviloiden ohjaajien opas

Mannerheimin Lastensuojeluliitolla on ympäri maata noin 400 perhekahvilaa. Ne ovat avoimia kokoontumispaikkoja monenlaisille perheille ja tarjoavat siten mahdollisuuden keskustella myös alkoholista. Perhekahviloiden ohjaajien oppaan (käsikirjoitus Arja Puska) tarkoituksena on antaa vinkkejä ja aineksia spontaaniin tai suunniteltuun keskusteluun, jossa vanhemmat pohtisivat aikuisten alkoholin käyttöä ja sen vaikutuksia lasten elämään, vaikka asiat olisivatkin omassa perheessä hallinnassa. ”Asioiden pohtiminen yhdessä saattaa vaikuttaa niin, että ongelmilta säästyään jatkossakin” (s. 6).

Oppaassa todetaan, että omasta alkoholin käytöstä ja lasten hyvinvoinnista puhuminen on herkkä ja usein vaikea asia. Niinpä oppaassa annetaan aluksi keskustelutilannetta koskevia ohjeita: Ilmapiirin olisi oltava luottamuksellinen, demokraattinen ja erilaisuudet hyväksyvä. Ohjaaja voi viedä keskustelua eteenpäin kannustamalla ja kysymällä ja tarjota vinkkejä apua antavista tahoista. ”Tärkein työväline on oma persoonallisuus ... Muista, että keskustelun vetäjän ei ole tarkoitus toimia terapeuttina tai ongelmatilanteiden ratkaisijana! Empaattinen kuuntelu voi jo antaa voimia asioiden selvittelyyn” (s. 6, 8).

Oppaan muissa jaksoissa annetaan aineksia alkoholiaiheisiin keskusteluihin kuudesta eri teemasta: mallin antaminen lapsille, alkoholin käytön vaikutukset vanhempien ja lapsen vuorovaikutukseen, vanhempien parisuhde ja alkoholi, raskaus ja alkoholi, imetys ja alkoholi sekä alkoholin terveyshaitat. Kunkin jakson lopuksi esitetään ”vihreissä laatikoissa” ehdotuksia yhdessä pohdittavista kysymyksistä. Oppaan lopussa luetellaan verkkosivustoja, joilta saa lisätietoja ja testejä alkoholin käytöstä.

Mainitsemistani teemoista mallivaikutusten ja terveyshaittojen käsittely ovat Ei kiitos? –oppaaseen verrattuna uusia. Ensiksi mainitusta todetaan, että ”vanhempien alkoholin käytöllä ja yleensäkin asennoitumisella alkoholiin on kiistämättä vaikutusta lapseen” (s. 9): se voi tukea kohtuukäyttöä ja tilanneraittiutta mutta antaa myös humalahakuisen juomisen mallin. Terveyshaittoja käsittelevässä jaksossa kuvataan alkoholin kokonaiskulutuksen ja haittojen kehitystä, määritellään suurkulutuksen rajoja ja luetellaan kroonisia ja akuutteja haittoja.

Muutoin oppaan teksti on sisällöltään ja kannanotoiltaan varsin samanlaista kuin Ei kiitos? –oppaassa: puhutaan muun muassa lasten turvallisuudesta, vanhempien jaksamisesta ja puolison tukemisesta ja suositellaan raittiutta raskausaikana ja vauvaa imetettäessä ja hoidettaessa. Yhteistä Ei kiitos? –oppaan kanssa on myös sävyn ja lähestymistavan sympaattisuus.

Ohjaajan oppaan ”sisäänajo” on parhaillaan käynnissä: MLL kouluttaa perhekahviloiden vetäjiä pääosin vuoden 2011 alkupuolella. Alkoholiaiheisen keskustelun käymistä on kuitenkin jo testattu parissa perhekahvilassa Helsingissä. Palaute on ollut kaksijakoista: toisaalta on todettu, että alkoholisasioista on syytä ja tärkeä puhua, toisaalta aiheen käsittelyä on pidetty hankalana ja arkaluontoisena. Keskusteluissa on tuotu esiin omia kipeitä kokemuksia alkoholiongelmallisessa perheessä kasvamisesta, mutta aiheita on tarkasteltu myös kohtuukäytön perspektiivistä. Valtaosa osallistujista on ollut naisia.

Perhekahviloissa on saatavilla Ei kiitos? –opasta, ja sitä tullaan jakamaan myös teemakeskustelujen yhteydessä. Tämä kytkentä on epäilemättä oppaan vaikuttavuuden kannalta hyödyllinen. Olen alustavasti keskustellut Mannerheimin Lastensuojeluliiton edustajien kanssa siitä, miten perhekahviloiden ohjaajilta voitaisiin kerätä vuoden 2011 aikana palautetta Ei kiitos? –oppaan ja ohjaajan oppaan toimivuudesta ja kahviloissa käydyistä alkoholikeskusteluista.

4.3. Lapsi ja vanhempien alkoholinkäyttö – Opas varhaiskasvatuksen työntekijöille

A-klinikkasäätiön tekemän oppaan (teksti Maritta Itäpuisto ja Annikka Taitto, toimitus Mira Roine ja Minna Magnusson) idea syntyi säätiön Lasinen lapsuus –toiminnan tutkimuksesta (2010), jossa selvitettiin muun muassa sitä, kuinka yleisesti lasten parissa työskentelevät ammattilaiset havaitsevat vanhempien

päihteidenkäytön vuoksi haittoja kokevia lapsia ja mihin heidän havaintonsa perustuvat. Vain alle viidesosa kyselyyn vastanneista arvioi omaavansa riittävästi tietoa tällaisten lasten auttamisesta. Lisää tietoa ja koulutusta toivottiin erityisesti haittoja kokevien lasten tunnistamisesta ja päihdeongelmien puheeksi ottamisesta vanhempien kanssa.

Oppaan kohderyhmäksi otettiin varhaiskasvatuksen työntekijät, koska he ovat avainasemassa, kun lasta haittaavaa vanhempien alkoholinkäyttöä pyritään tunnistamaan ja hoitamaan riittävän ajoissa: lähes kaikki lapset kulkevat päivähoidon ja/tai esikoulun kautta. Niinpä opas on suunnattu ensisijaisesti päiväkotien, perhepäivähoidon, ryhmäperhepäivähoidon ja esiopetuksen työntekijöille.

Aluksi oppaassa kerrotaan suomalaisen alkoholikulttuurin suurista muutoksista ja vanhempien alkoholinkäytöstä lapsille aiheutuvista haitoista. Oppaassa tuodaan esiin muun muassa alkoholinkäytön arkipäiväistyminen, naisten alkoholinkäytön yleistyminen ja ”miehistyminen” ja kotona juomisen lisääntyminen. Nämä kaikki ovat kasvattaneet lapsille aiheutuvien haittojen riskiä. Haittajakson sanoma tiivistetään näin: ”Lapsen näkökulmasta alkoholinkäyttö voi olla häiritsevää silloinkin, kun se aikuisten mielestä on normaalia... Lievimmillään vanhempien juomisesta lapselle aiheutuva haitta on huolta tai mielipahaa. Pahimmillaan alkoholinkäyttöön liittyy väkivaltaa sekä lapsen fyysistä ja psyykkistä laiminlyöntiä” (s. 7).

Varhaiskasvatuksen työtä opastavissa jaksoissa tarkastellaan vanhemman alkoholinkäytöstä kärsivän lapsen tunnistamista, lapsen selviytymiskeinoja ja selviytymisen tukemista, (vanhemman) alkoholinkäytön käsittelytapoja lapsen kanssa, menettelytapoja ja yhteistyötä vanhempien kanssa ja työyhteisön toimintakäytäntöjä lapsen auttamisessa. Oppaan lopussa listataan aihepiiriin liittyviä tietokirjoja, harjoituskirjoja, lasten kuvakirjoja ja verkkosivustoja.

Tekstin peruskorostus on *lapsen auttamisen ja hyvinvoinnin ensisijaisuus*. ”Tärkeintä on, että vanhempien alkoholinkäytöstä kärsivä lapsi tulee kuulluksi ja nähdyksi” (s. 20). Lasta ei kuitenkaan käsitellä tekstissä vain auttamisen kohteena, vaan myös toimijana, jolla on omia voimavaroja ja selviytymisen keinoja. Oppaassa myös varoitetaan yksioikoisista ”päihdeperhe”-diagnooseista: lapsen oireilu voi johtua muustakin kuin vanhemman alkoholiongelmista, joten ”kuva mahdollisesta tuen tarpeesta tulee muodostaa tutustumalla lapsen elämään, persoonaan ja kotitilanteeseen” (s. 11).

Oppaan lukemista ja käytettävyyttä helpottavat ”tsekkauslistat”, joissa annetaan vinkkejä ja ohjeita esimerkiksi siitä, millaiset asiat lapsen käytöksessä voivat olla merkki alkoholiongelmasta perheessä, ja siitä, milloin työntekijän on ryhdyttävä toimenpiteisiin lapsen auttamiseksi. Oppaan kunkin jakson yhteydessä on myös ”vihreä laatikko”, jossa tiivistetään jakson tärkeimmät viestit.

Kaksi varhaiskasvatuksen ammattilaista kommentoi oppaan käsikirjoitusta sekä elokuussa että lokakuussa 2010; jälkimmäisellä kerralla ”kokonaisuus vaikutti hyvältä ja selkeältä ja tarpeeksi konkreettiselta ... uskon tämän lisäävän rohkeutta puuttua asioihin”. Opas siis puhutellee varhaiskasvatuksen kenttää. Itse sen sijaan koin tekstin hieman raskaslukaiseksi, liian tiiviiksi asiapaketiksi kirjoitetuksi. Esimerkiksi kuvitteellisten tapausesimerkkien käyttö olisi voinut lisätä oppaan havainnollisuutta.

Opas on ladattavissa ja tulostettavissa sekä lasinenlapsuus.fi- että lastenseurassa.fi -sivuilta. Linkki oppaaseen tai viesti siitä on lähetetty myös Lasinen lapsuus –koulutusseminaarien osallistujille ja alkuvuoden 2010 ammattilaiskyselyyn vastanneiden ammattiryhmien liittojen kautta. Painettuna lähetettiin aluksi ”näytekappaleina” 400 opasta kuntien varhaiskasvatustyön johtajille pyytäen heitä levittämään tietoa oppaasta. Sittemmin opasta on tilattu useista kunnista yhteensä satoja kappaleita. Oppaan painoksen suuruus on nyt 3 400.

Edellä mainitsemisiani verkko-osoitteissa ja viesteissä on ollut linkki lomakkeeseen, jolla voi antaa palautetta oppaasta, ja painettujen oppaiden väliin on laitettu muistutuslappusia palautteen antamisen tärkeydestä. Tähän päivään (12.1.11) mennessä palautetta on antanut vain yksi lastentarhanopettaja. Hänen mielestään oppaassa on käsitelty hyvin niitä asioita, joita usein nousee esiin hänen vetämässään huolen puheeksioton koulutuksissa. Palautetilanne muuttunee paremmaksi alkuvuonna 2011, kun varhaiskasvatuksen työntekijät laajemmin ehtivät perehtyä oppaaseen.

4.4. Kodin Kuvalehden kirjoituskilpailu

Kodin Kuvalehti toteutti vuoden 2009 lopulla yhteistyössä Lasten seurassa –ohjelman kanssa kirjoituskilpailun temasta Alkoholi ja lapsuuteni. Lehden (tarkastettu levikki 177 714) toimituksen laatima kirjoituskutsun luonnos kyseli tarinoita ja kokemuksia vain ongelmallisesta alkoholinkäytöstä. Kutsun viimeistelyssä siihen kuitenkin liitettiin mahdollisuus kertoa myös myönteisistä ja iloisista aikuisten alkoholinkäyttöön liittyvistä lapsuudenkokemuksista. Kodin Kuvalehdessä 23/2009 julkaistu kirjoituskutsu oli tällainen:

Käyttivätkö vanhempasi – äitisi, isäsi tai molemmat, alkoholia? Kerro, miten se on vaikuttanut suhtautumiseesi alkoholiin aikuisena. Minkälaisen ilmapiirin alkoholinkäyttö toi kotiisi? Pelkäsitkö?

Vai onko sinulla myönteisiä kokemuksia vanhempiesi ja muiden aikuisten alkoholinkäytöstä? Toiko se iloa ja yhteisyyttä perheeseesi tai perhejuhliisi? Kerro jokin tapaus, joka on jäänyt mieleesi.

Mitä olivat lapsuutesi pelottavimmat hetket, entä onnellisimmat?

Kuka oli sinun turvasi silloin, kun et saanut tukea vanhemmiltasi? Raitistuiko alkoholistivanhempasi ehkä myöhemmin? Muuttiko alkoholista irrottautuminen hänen elämänsä?

Miten nyt äitinä tai isänä suhtaudut omien lastesi alkoholinkäyttöön? Miten itse käytät alkoholia lasten seurassa?

Joulukuun 4. päivään 2009 mennessä Kodin Kuvalehti sai 53 kirjoitusta. Vaikka kutsussa oli pyydetty myös myönteisiä alkoholitarinoita, lähes kaikki lähetetyt tekstit kertoivat ongelmallisesta alkoholinkäytöstä. Selvästi eniten oli naisten kirjoittamia tarinoita juovasta isästä tai isäpuolesta (30). Molempien vanhempien juomisesta kirjoitti 9 naista, juovasta äidistä 3 naista. Miehillä Kodin Kuvalehti sai kaikkiaan vain neljä kirjoitusta; niissä kaikissa kerrottiin isästä tai isäpuolesta. Varhaisimmat tarinat olivat 1940-luvulta, tuoreimmat 2000-luvun alusta; eri-ikäisten kirjoittajien kokemukset olivat varsin samankaltaisia. (Kurvinen 2010.) Kodin Kuvalehti julkaisi kirjoituskilpailun satoa numerossaan 16/2010 (”Häpeässä varttuneet”).

Anne Kurvinen teki kirjoituskilpailun aineistosta pro gradun Lapin yliopistossa (”Häpeän päivät, pelon yöt – Lapsen elämää juovan vanhemman kanssa aikuisena kirjoitetun tarinan välittämänä”) (Kurvinen 2010). Lapsuusajan kokemusten ja selviytymiskeinojen lisäksi Kurvinen kuvaa sitä, miten kokemukset ovat vaikuttaneet kirjoittajien omaan suhtautumiseen alkoholiin ja sen käyttöön lasten seurassa.

Analyysi toi esiin samoja teemoja kuin aikaisempi aihepiirin tutkimus (esim. Itäpuisto 2005, Roine ym. 2010). Kurvinen tiivistää havaintonsa kirjoitusten välittämistä lapsuudenkokemuksista sanoihin häpeä, pelko, väkivalta ja pettymys: Lapsi oppii häpeämään juovaa vanhempaansa ja salailemaan ongelmaa, elää jatkuvassa jännityksessä siitä, mitä seuraavaksi tapahtuu, kärsii väkivallasta ja sen uhkasta, valvoo öitä, kun humalainen vanhempi häiriköi, pettyy vanhemman käytökseen lapselle tärkeässä tilanteessa. Tällaisten kokemusten lisäksi aineiston tarinat kertoivat oman identiteetin muodostamisen vaikeudesta, kun juovan vanhemman tarjoama roolimalli on heikko, ja liian varhaisesta aikuistumisesta, koska lapsi joutuu huolehtimaan vanhemmistaan ja hoitamaan heille perheessä kuuluvia tehtäviä.

Lapsuudesta juovan vanhemman kanssa oli selvitty toisen vanhemman, sisarusten, sukulaisten, ystävien, naapureiden ja viranomaisten tuella, mutta myös mielikuvituksen ja harrastusten avulla. Oman vanhemman ongelmallisesta alkoholinkäytöstä johtuen tarinoiden kirjoittajat eivät halunneet juoda tai ainakaan humaltua lasten seurassa. Lapsuudessa koettua juomisen mallia ei haluttu välittää seuraavalle sukupolvelle. Jos aiottiin juoda enemmän, lapset vietiin hoitoon mummolaan tai heille hankittiin kotiin hoitaja. Moni oli valinnut täysraittiuuden eikä sallinut muidenkaan käyttää alkoholia lasten läsnä ollessa.

Kodin Kuvalehden kirjoituskilpailun ja sen virittämien kertomusten *vaikutukset ovat lähinnä terapeuttisia*. Tarinoiden kirjoittaminen ja lukeminen auttavat jäsentämään ja arvioimaan omaa elämää ja identiteettiä. Ne kutsuvat ”sinut keskusteluun itsesi kanssa” (Kurvinen 2010, 19). Joissakin tapauksissa näistä ”keskusteluista” voi syntyä oivalluksia, jotka jatkossa vaikuttavat omaan alkoholinkäyttöön lasten seurassa ja vanhempana. Kirjoitukset lapsuudesta juovan vanhemman kanssa voivat virittää tai vahvistaa vaikkapa ajatusta, että ainakaan minun lapseni eivät tällaista joudu kokemaan.

5. Yhteenveto tuloksista

Lasten seurassa –ohjelman havainneiden osuus aikuisväestöstä oli Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen kyselytutkimuksessa vuoden 2009 keväällä 24 prosenttia. Luku voi tuntua pieneltä, mutta väestötasolla se merkitsee sitä, että ohjelman oli havainnut yli 800 000 15 - 64 –vuotiasta suomalaista. A-klinikkasäätiön Lasinen lapsuus –hankkeen vuoden 2010 alussa lasten parissa työskenteleville ammattilaisille suuntaamassa kyselyssä ohjelman havainneiden osuus oli 29 prosenttia, mitä voidaan pitää tässä kohderyhmässä melko pienenä lukuna.

Vuonna 2010 ohjelmassa ei ollut mediakampanjointia, vaan siitä tiedottaminen keskittyi Alkon, A-klinikkasäätiön, Mannerheimin Lastensuojeluliiton ja Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen julkaisuihin ja verkkosivuille, Alkon myymälöihin, Googlen hakusanamainontaan ja joillekin teemapäiville ja –viikoille. Myös ”tilaamaton” uusi julkisuus oli vuonna 2010 vähäistä: kun tein vuodenvaihteessa 2010-2011 internet-haun sanoilla ”lasten seurassa” ja ”viisas vanhemmuus”, sain vuoteen 2009 verrattuna (ks. Piispa 2010, 55-57) vain pari uutta ”osumaa” muilta kuin ohjelman toteuttajien verkkosivuilta. Esimerkiksi seminaareista (maaliskuussa ja syyskuussa), joissa itse esittelin Lasten seurassa –ohjelmaa ja sen arviointia, julkisuus poimi esiin muita aiheita.

Täten ei ole yllättävää, että ohjelman havainneiden osuus aikuisväestöstä pieneni kevään 2010 kyselytutkimuksessa 20 prosenttiin. Osa vastaajista oli ilmeisesti ehtinyt unohtaa havaintonsa tai ei osannut yhdistää havaintoaan ohjelman uuteen nimeen, eikä ohjelma saanut vuonna 2010 uutta julkisuutta niin paljon, että se olisi riittänyt kompensoimaan unohtamisten (ja ehkä myös satunnaisvaihtelun) vaikutuksen. Ohjelman havainneiden osuus oli naisten keskuudessa edelleen noin kaksi kertaa suurempi kuin miesten keskuudessa (26% / 14%). Väestön määräksi muunnettuina vuoden 2010 havaitsemisluvut tarkoittavat noin 700 000 15 - 64-vuotiasta suomalaista.

Lasten seurassa –ohjelman virittävyys on ollut väestökyselyjen perusteella erinomainen. Sekä vuonna 2009 että vuonna 2010 noin puolet ohjelman havainneista vastaajista – eli sadattuhannet suomalaiset – ovat ilmoittaneet, että ohjelma on saanut pohtimaan tai seuraamaan omaa alkoholin käyttöä lasten ja nuorten seurassa. Tarkemmin näistä vaikutuksista ei väestöltä ole kysytty, mutta luultavasti ne ovat olleet samankaltaisia kuin edellä mainitussa ammattilaiskyselyssä esiin tulleet: vanhemmuuteen ja alkoholin käyttöön liittyvän tietoisuuden ja valppauden lisääntyminen ja näistä asioista perheessä käytävien keskustelujen virittyminen ja helpottuminen.

Lastenseurassa.fi –verkkosivujen kävijämäärä vaihteli vuonna 2010 kuukaudesta toiseen melko vähän (1 100 – 4 000); kuukausien yhteenlaskettu kävijämäärä oli 30 914, joten keskiarvoksi muodostui 2 576 kävijää kuukaudessa. Mediakampanjoinnin vuonna 2009 päästiin selvästi suurempaan keskiarvoon (6 270), mutta silti vuoden 2010 lukua voidaan pitää aivan tyydyttävänä. Se on samaa suuruusluokkaa kuin A-klinikkasäätiön Päihdelinkin Perhe-sivujen ja Lasinen lapsuus –sivujen kävijämäärä kuukaudessa. Kaikkiaan lastenseurassa.fi –sivuilla on tähän mennessä käynyt kymmeniätuhansia suomalaisia.

Verkkosivuilla kävijöillä oli lähes koko vuoden 2010 ajan mahdollisuus keskustelunavauksiin ja kommenttien ja kannanottojen esittämiseen. Puheenvuorojen määrä (89) jäi kuitenkin hyvin pieneksi. Pisin keskusteluketju syntyi teemasta, voiko alaikäiselle ostaa alkoholia; selvä enemmistö kirjoittajista suhtautui tällaiseen menettelyyn kielteisesti. Myös muutoin keskustelu oli, kuten vuonna 2009, vastuullista ja valveutunutta. Aikuisten humaltuminen lasten seurassa torjuttiin. Sen sijaan puolustettiin kohtuukäyttöä, joka antaa lapsille luontevan alkoholinkäytön mallin.

Myös ”Saako lasten seurassa käyttää alkoholia” –testin 10 kysymykseen annettujen vastausten jakautumat (ks. Piispa 2010, 68-70) viittaavat siihen, että lastenseurassa.fi –sivuilla kävijät ovat pääosin vastuullisia vanhempia, jotka ennenkin ovat pohtineet ohjelman esiin nostamia kysymyksiä. Arviointiin, että Lasten seurassa –ohjelman konkreettiset vaikutukset ovat useimmiten alkoholin käytön hienosäätöä: ohjelma on ollut peili, jonka avulla vanhemmat ovat entisestään hioneet vanhemmuuttaan suhteessa alkoholiin ja lapsiin.

Lasten seurassa –ohjelman vuoden 2010 toiminnan pääpaino on ollut valistusmateriaalin tuottamisessa. ”Lasten seurassa – 10 kysymystä alkoholinkäytöstä” –lehtinen ja ”Ei kiitos?” –opas on tehty väestöjakeluun, ”Ohjaajanopas ja keskusteluaineisto” Mannerheimin Lastensuojeluliiton perhekahviloiden ohjaajille ja ”Lapsi ja vanhempien alkoholinkäyttö” –opas varhaiskasvatuksen työntekijöille. Kolme ensiksi mainittua jatkaa Lasten seurassa –ohjelmassa omaksuttua valistamisen tapaa: ne esittävät aikuisille kysymyksiä ja kannustavat heitä pohdintaan ja keskusteluun. Ne ovat myös sisällöltään pitkälle samanlaisia kuin ohjelman verkkosivut. Varhaiskasvattajille suunnattu opas sisältää paljon konkreettista tietoa vanhempien päihteiden käytöstä kärsivien lasten tunnistamisesta ja auttamisesta. Se toteuttaa julkaisuista parhaiten Lasten seurassa –ohjelman vuoden 2010 tavoitetta: aiheen käsittelyn syventämistä.

Tällaisen valistuksen vaikuttavuuden kannalta olisi olennaista kytkeä kirjallinen aineisto ruohonjuuritason vuorovaikutukseen (neuvontaan, keskusteluihin, toimintaan). Tässä suhteessa nyt tuotettu materiaali vaikuttaa lupaavalta: Ei kiitos? –opasta voidaan käyttää neuvolatoiminnassa ja perhekahviloissa, Ohjaajanopasta ja keskusteluaineistoa perhekahviloissa ja Lapsi ja vanhempien alkoholinkäyttö –opasta varhaiskasvattajien työssä. Neuvoloiden ja varhaiskasvatuksen kautta oppaat voivat edesauttaa puuttumista vaikeisiin alkoholinkäytön hallinnan ongelmiin ja seurauksiin.

Vaikuttavuuden osoittaminen on kuitenkin vaikeaa. Muutokset alkoholinkäytössä ja -asenteissa ovat enimmäkseen hitaita eikä niille yleensä voida nimetä yksittäistä alkusysäystä. Lisävaikeutena on se, että valistusaineiston käyttäjiltä saatava palaute jää usein vähäiseksi ja/tai ylimalkaiseksi. Tämä ongelma tuli esiin myös Lasten seurassa -ohjelman vuoden 2010 arvioinnissa.

Kirjallisuus

- Helakorpi, S., Laitalainen, E. & Uutela, A. (2010). Suomalaisen aikuisväestön terveyskäyttäytyminen ja terveys, kevät 2009. Terveysten ja hyvinvoinnin laitoksen raportti 7/2010.
- Itäpuisto, M. (2005). Kokemuksia alkoholiongelmiaisten vanhempien kanssa eletystä lapsuudesta. Kuopion yliopiston julkaisuja E / Yhteiskuntatieteet 124.
- Järvinen, A. & Varamäki, R. (2010). Suomalaisten alkoholi-asetteet 2010. Terveysten edistämisen keskuksen raportti 5/2010.
- Kurvinen, A. (2010). Häpeän päivät, pelon yöt. Lapsen elämää juovan vanhemman kanssa aikuisena kirjoitetun tarinan välittämänä. Pro gradu -työ, Lapin yliopisto 2010.
- Mäkelä, P. & Mustonen, H. (2010). Koskevatko juomisen riskit vain pientä vähemmistöä? Julkaisussa Mäkelä, P., Mustonen, H. & Tigerstedt, C. (toim.) (2010). Suomi juo. Suomalaisen alkoholinkäyttö ja sen muutokset 1968-2008. Terveysten ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki 2010.
- Mäkelä, P., Mustonen, H. & Tigerstedt, C. (toim.) (2010). Suomi juo. Suomalaisen alkoholinkäyttö ja sen muutokset 1968-2008. Terveysten ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki 2010.
- Piispa, M. (2010). Alkoholivalistusta vanhemmille. Arviointi Viisas vanhemmuus -ohjelmasta 2009. Terveysten ja hyvinvoinnin laitoksen raportti 4/2010.
- Poikolainen, K., Paljärvi, T. & Mäkelä, P. (2007). Alcohol and preventive paradox: serious harms and drinking pattern. *Addiction* 4/2007.
- Roine, M., Ilva, M. & Takala, J. (toim.) (2010). Lapsuus päihteiden varjossa. A-klinikkasäätiön raportti 57/2010.
- Tuominen, I. (1997a). Onko monopolilla tarkoitus? *Alkoholipolitiikka* 6/1997.
- Tuominen, I. (1997b). Alkoholipolitiikan lopullinen ratkaisu. *Dialogi* 3/1997.
- Uotila, J. (2009). Toimitusjohtajan puheenvuoro. Alkon vuosikertomus ja yhteiskuntavastuun raportti 2008.
- Warsell, L. (2005). Perikato vai uuden alku? Alkon purku 1990-luvulla. *Stakes, tutkimuksia* 153, Saarijärvi 2005.
- Virtanen, M. (2010). Vastuullinen Alko. Yhteiskuntapolitiikka 2/2010.
- Österberg, E. (2010). Mielenpitoet, vuosi 2010. Julkaisematon tiedosto.